

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Bibliska bilder för folket

Av Nils-Arvid Bringéus

Hedvig Brander Jonsson: Bild och fromhetsliv i 1800-talets Sverige. Diss. Acta Universitatis Upsaliensis. Ars Suetica. Uppsala 1994, 321 s., ill.

Hedvig Brander Jonsson var en av deltagarna i professor Allan Ellenius tvärvetenskapliga HSFR-projekt "Bildens och bildkonstens kommunikationsproblem under 1800- och 1900-talen". De studier hon publicerat rörande massproducerade bilder för folket under årens lopp har ökat förväntningarna på hennes doktorsavhandling. Nu har avhandlingen kommit, ett ståtligt och fullmatat arbete med rubriken *Bild och fromhetsliv i 1800-talets Sverige*. Redan titeln visar att hon satt in sina ikonografiska studier i en bred kontext och att avhandlingen därmed har intresse långt utanför konstvetenskapen. Inte minst för de etnologer som ägnat sig åt bildforskning, bildlore, är hennes avhandling en guldgruva.

Perspektivet växlar mellan inhemskt bildbruk och dess internationella förutsättningar. "Den kristna bildfloran, dess ikonografi och funktion har här studerats mot bakgrund av förhållandet och attityder i kyrka och väckelsefromhet, de andliga miljöer inom vilka dessa bildverk och illustrationer beställts, distribuerats och brukats." Så kan avhandlingens innehåll sammanfattas med författarens egna ord (s. 264).

Den som ger sig i kast med ett så omfattande forskningsprojekt har ingen på förhand utarbetad mall att följa. HBJ har valt att disponera sin framställning i två huvudavsnitt, "Ideologi och bildkommunikation" samt "Ikonografi – sex motivstudier". Det senare avsnittet kan sägas

utgöra en selektiv tillämpning av det förra. Med facit i hand ter sig uppläggningsen logisk och klar, men den måste ha ställt förf. inför svåra vägval.

Aven om avhandlingen är väl sammanhållen kan de olika avsnitten läsas som fristående kapitel. Detta gäller redan inledningen med en klargörande forskningsöversikt där de tyska namnen med rätta apostroferas. I det allmänna och principiellt viktigaste avsnittet kan man t.ex. läsa om Rafaels och preraphaeliternas roll i Sverige, om de illustrerade svenska bibelutgåvorna och om Evangeliska Fosterlandsstiftelsens bildspridningsverksamhet. Med hjälp av en rad svenska konstnärers och konstkritikers utsagor har HBJ givit en klar bild av receptionen av den utländska kristna konsten. Lina Sandell-Berg apostroferas inte som psalm- och sångdiktare utan som "bild-missionär" inom EFS. Man möter alltså en rad kända namn under nya förtecken och ser hur de speglar sin samtid och dess kulturkontakter både mot kontinenten och västerut.

Själv gick jag som barn i söndagsskola i ett EFS-missionshus och fick varje gång en bibelbild med mig hem att klistra in i ett album och dessutom en rikt illustrerad tidning som hette "Barnens Vän". Efter sextio år kan jag nu läsa om bakgrunden till dessa söndagsskolbilder. I andra avsnitt supplerar förf. tidigare forskningsinsatser, t.ex. rörande Helgo Zettervalls och biskop Ullmans syn på kyrkorummets utsmyckning. I några fall öppnar förf. mot forskningsuppgifter som kräver ökad fördjupning, t.ex. den äldre och yngre pietismens bildsyn.

Avstort intresse är författarens påpekande att

det är de berättande bilderna som kommer i förgrunden under 1800-talet, medan man tidigare hade excellerat i långsökta allegoriska framställningar, som knappast var tolkningsbara av gemene man. Detta stämmer helt med min egen erfarenhet. Men det utesluter inte att vissa allegoriska bilder allt framgent spelade en roll, t.ex. "Det goda och det onda trädet". Ännu ett stycke in på 1900-talet använde en predikant inom Svenska Alliansmissionen en allegorisk bild av "Evangelii skepp" i sin verksamhet som resepredikant (N.-A. Bringéus, *Ur släktens sekretärer*, 1994:72).

Eftersom de flesta bildmotiv är utlandslån väcks naturligt frågan om konfessionsgränserna har spärrat bildspridningen. HBJ berör problemet i ett avsnitt med rubriken "Åsikter om katolskt och protestantiskt tillämpade på kristen bildkonst" (s. 52 ff.). Här gäller frågan emellertid vad ledande personligheter som P. D. A. Atterbom och Lorentz Dietrichson hade för åsikter, inte sambandet mellan konfession och bildpraxis. Det hade därför varit motiverat om förf. även gjort en tillämpningsstudie inom detta problemkomplex. I en föreläsning för teologiska fakulteten i Lund i samband med doktorspromotionen 1994 valde jag att belysa frågan med utgångspunkt från kistebrev och bonadsmålningar med Mariamotiv. Förvånansvärt många medeltida katolska motiv som Marie trolovning, Marie kröning, Skyddsmantelmadonnan och andra madonnamotiv visade sig ha utgivits av svenska kistebrevstryckare. Upplagorna kan dock inte jämföras med bilder av t.ex. Marie bebådelse, vilket tyder på ett visst köpmotstånd. Bonadsmålarna som måste rätta sig efter sin folkliga kundkrets målar däremot aldrig sådana Mariamotiv. I Tyskland var bildcensuren av naturliga skäl hårdare eftersom det här var viktigare att upprätthålla konfessionella distinktioner. I Sverige spriddes längre fram rent katolska oljetrycksmotiv, som Marie hjärta, även i schartauanska bygder. I frikyrkliga kretsar var man klart avog mot Mariabilder i början av 1900-talet, men även här har det senare skett en uppluckring. HBJ tar visserligen upp hjärtmotivet i en av sina tillämpningsstudier, men endast ur ikonografisk aspekt, inte som konfessionssymbol.

De massproducerade bibelbilderna fick vid 1800-talets mitt ett oerhört genomslag, inte minst tack vare prisbilliga illustrerade biblar, som de stora bokförläggarna gav ut jämsides med praktutgåvor för den borgerliga läsekretsen. Det kan

tilläggas, att dessa utgåvor – liksom en gång 1700-talets figurbiblar – också kom i händerna på folkliga målare. En bonadsmålare som Anders i Ön i Knäred lägger helt om sin produktion sedan han fått en *Illustrerad folkbibel* i sina händer. Helt nya motiv möter oss nu på sydsvenska bonadsmålningar under en snabbt övergående brittsommar. Samtidigt kan man fundera över dessa illustrerade biblars roll för dalmåleriets och det sydsvenska bonadsmåleriets upphörande vid ungefär samma tid. Man behövde nu inte längre rikta blickarna upp mot väggarna för att få möta den bibliska historien, eftersom man bekvämt, året runt, hade tillgång till de illustrerade biblarna. Vad man förlorade var naturligtvis koloriten, men den mötte å andra sidan på de tyska färglitografier som P. A. Huldberg i Stockholm distribuerade över hela landet.

HBJ:s avhandling tyngs inte i större utsträckning av konstteoretiska resonemang. Det är genom empirin den har sin styrka. I forskningsöversikten berör hon dock begreppet trivialisering, som ofta använts av tyska bildforskare, även av Wolfgang Brückner (s. 20). Jag hade själv tänkt att ge en just avslutad studie underrubriken "Ein Beitrag zur Trivialisierungsprozess". Efter en lång diskussion med Brückner i samband med hans senaste besök i Sverige enades vi emellertid om att utbyta "Trivialisierung" mot "Popularisierung". Trivialisering innebär en deklassering av de massproducerade bilderna alldeles i onödan. Vad HBJ behandlar är bibelbilder för folket, d.v.s. masskommunicerade bilder snarare än triviala bilder. Detta hindrar inte att trivialisering är ett användbart begrepp i andra sammanhang.

Redan i första avsnittet infogar HBJ några tillämpningsstudier, bl.a. rörande den spridda framställningen "Menniskohjertat, ett Herrans Tempel eller Djefulens Bostad" (s. 106 ff.). Hon hänvisar här till utställningskatalogen rörande det sydsvenska bonadsmåleriet (i Lund 1978/79), där jag ger exempel på illustrationernas genomslag inom bonadsmåleriet. Men hon har inte observerat att jag ganska utförligt behandlat bilderna i de olika svenska och finska upplagorna av skriften i en uppsats i *Blekingeboken* 1979. Om man publicerar sig i sådana regionala publikationer får man skylla sig själv. Men till tjänst för den pågående forskningen utgav vi 1990 på Folklivsarkivet i Lund en bibliografi över *Bonadsmålningar och kistebrev* sammanställd av Margareta Tellenbach. Här hade förf. även

kunnat finna hänvisningar till andra studier av intresse för hennes avhandling.

I tillämpningsavdelningen lyfter HBJ bl.a. fram motiven som skildrar Jesu barndom. Hon skriver att snickarverkstadsmotivet på nordiskt område introducerades av kistebrevstryckaren Thiele i Köpenhamn "troligen efter tysk förlaga" (s. 190). Här kan man stryka "troligen". I en festskrift till Oskar Moser har jag visat att det är Adolf Bach i Augsburg som givit förebilden till hela dygnssviten. I studien som nyligen kommit även på svenska i *Vetenskaps societetens i Lund Årsbok* redogör jag för kistebrevens påverkan även på bonadsmåleriet. Fastän motiven här avskalats kan man med bestämdhet hävda att kistebreven utgjort förlagor på grundval av textöverensstämmelserna. Den s.k. änglaväsen på motivet Josefs dröm finns ingen annanstans. Överhuvudtaget är texterna de säkraste hjälpmedlen vid fastställande av förlagor. Detta i anledning av förf:s kommentar på s. 300 och not 30.

Ett annat viktigt bildmotiv är "Den breda och den smala vägen", som förf. belyser utan att ha observerat min uppsats "Biblisk rese-karta. Ett bildmotivs vandring och omvandling" i *Blekingeboken* 1985, där jag ger ännu ett exempel på de masspridda bildernas reception inom bonadsmåleriet såväl som inom dalmåleriet och utförligt redogör för hur de olika svenska och danska kistebreven förhåller sig till varandra och till kontinentala motsvarigheter. Sedan dess har Falkenburgs arbete "Joachim Patinir. Landscape as an Image of the Pilgrimage of Life" (1988) fördjupat vår insikt rörande bildtemat och HBJ återger själv ett kopparstick av Hieronymus Wierix från 1600-talets första år (s. 216) som visar att 1800-talets evangeliska bildtradition har sina rötter i den nederländska motreformationens ikonografi.

HBJ hänför ett annat bildmotiv, känt bl.a. från två målningar i Kulturen, till samma traditionskrets med hänvisning till en uppsats av Lisa Nyberg i *Kulturens årsbok* 1988, vilken främst är baserad på Sixten Ringboms forskning. Också detta motiv har vandrat vidare in i folkkonsten, närmare bestämt dalmåleriet. I en uppsats med rubriken "Från stilkonst till folkkonst" i *Kulturens årsbok* 1989 belyser jag processen.

Att Arndts porträtt som föregår titelsidan i Sanna kristendom i vissa upplagor är omgivet av en framställning av "Den breda och den smala vägen" nämner jag också i min uppsats i *Kulturens årsbok* 1989 (jfr HBJ s. 115) liksom att det bakomliggande ikonografiska programmet ytterst går tillbaka på tvåstatsmodellen i kyrkofadern Augustinus berömda skrift "De civitate Dei". Här är vi på djupt vatten, och det är skada att HBJ inte fortsatt denna diskussion.

Ett av de motiv som jag senast behandlat (i en festskrift till Rolf Brednich i Göttingen) är Trinitas terrestris, den jordiska Treenhheten, som förf. berör i avsnittet om "Barndoms-motiven i äldre bildkonst" (s. 191 f.). HBJ och jag kommer till likartade resultat, men just när min egen uppsats var färdigskriven fick jag kännedom om ett nyutkommet tyskt arbete som behandlar samma motiv, nämligen Hildegard Erlemanns *Die heilige Familie. Ein Tugendvorbild der Gegenreformation in Wandel der Zeit. Kult und Ideologie* (Museum Heimathaus, Münsterland, 1993). Trinitas terrestrismotivet förekommer redan under senmedeltiden medan kombinationen med Trinitas celestis tillkommer först genom Rubens och Hieronymus Wierix i Jesuitmiljön i Amsterdam omkring 1600.

Vikten av en nära personlig kontakt såväl med inhemska forskare som framförallt med tyska bildforskare kan inte nog framhållas. I Sverige är vi nästan genomgående den mottagande parten. Men det svenska materialet är å andra sidan oftast obeaktat av den kontinentala forskningen (se exemplet "Den gudfruktiga tjänstepigan" i *Vetenskaps societeten i Lund Årsbok* 1984). Sådana forskarkontakter har jag, som HBJ antyder (s. 23), försökt att stimulera genom en rad internationella symposier (i Lund, Göttingen, Miskols, Innsbruck). Föreläsningarna, som belyser centrala teman, har i efterhand publicerats av den lokale arrangören. Ett femte symposium på Voss i Norge planeras 1995. Det skulle vara av mycket stort värde om vi i fortsättningen även kunde räkna med Hedvig Brander Jonsson i denna forskargrupp.